

Signovaná a datovaná kamnářská matrice horažďovického hrnčíře Josefa Dobředěleje

ZDENĚK HAZLBAUER

Úvod

Je všeobecně známou skutečností, že v průběhu středověku byla starší otopná zařízení – krby – postupně nahrazována novými výkonnějšími topnými tělesy – kachlovými kameny. Zvláště v 15. a 16. století se tento způsob vyhřívání interiérů stal zcela převažujícím, a to především pro jeho nesporné přednosti. Jednou z největších z nich byla bezpečnost topného provozu, kdy zcela uzavřený oheň v kamnovém tělese zcela zabraňoval dřívějším požárům, způsobovaným často vypadnutím hořícího dřeva z krbu. Další velkou výhodou bylo rovnoměrné a stáložárné vyhřívání místnosti a v neposlední řadě i vyšší tepelná efektivnost kachlových kamen, která ve srovnání s provozem krbů se vyznačovala podstatně menší spotřebou dřevěného paliva. Toto v době, kdy docházelo postupně ke zmenšování lesních ploch, představovalo důležitý hospodářský faktor (Hazlbauer 1998).

Jak dokazuje početné množství historických kamnových kachlů, získaných archeologickým výzkumem a zvláště pak jejich ohromná výtvarná variabilita, vyráběl základní stavební články kamen – kachle – v gotickém a renesančním období prakticky každý zkušenější hrnčíř. Ten také pak prováděl vlastní stavbu kamen (samostatné kamnářství jako specializované řemeslo se totiž vyvinulo až v pozdějších obdobích novověku).

Během studia této problematiky byla různými badateli mj. věnována zvláštní pozornost způsobu výroby kamnových kachlů a s tím spojeným podrobnostem technicko-výrobního procesu (např. Smetánka 1968, Hazlbauer 1986, Mikšík–Hanykýř–Hazlbauer 1986, Hazlbauer–Špaček 1986, Pařík–Hazlbauer 1991, Vitanovský–Hazlbauer 1995, Krajíc–Volf 1997 aj.). I když tyto práce přinesly řadu nových zjištění, přece jen stále zbývá dost nevyjasněných dílčích poznatků. Týká se to především konkrétního způsobu přípravy čelních reliéfních ploch komorových kachlů, přesněji způsobu výroby, morfologie a použití negativních kamnářských matric, sloužících k přípravě plastických kachlových ploch. Tyto reliéfy, jak se dosud podařilo zjistit, vznikaly nejčastěji tak, že plátek předem důkladně zpracované hrnčířské hlíny byl vtiskován do negativní formy, čímž vznikl pozitivní otisk motivu. Po vytočení kachlové vyhřívací komory na hrnčířském kruhu a po jejím napojení (homogenizaci) na zadní plochu reliéfu byl takto vytvořený výrobek důkladně vysušen a vypálen v hrnčířské peci a po jeho vychladnutí mohl být užit při stavbě kamen.

Počet dosud nalezených pozůstatků uvedených negativních keramických matric vykazuje ve srovnání s počtem nalezených kachlů značnou početní disproporci. Zatímco celkový počet historických kachlů a jejich zlomků, uchovávaných v českých muzeích a dalších institucích je námi odhadován na přibližně 100 000 kusů, podařilo se nám zatím zjistit v různých depozitářích pouze okolo třiceti pozůstatků matric. Tento nepoměr je dán charakterem těchto artefaktů. Matrice jako výrobní přípravek byla po celou dobu své životnosti uchovávána pouze v hrnčířské dílně. Při archeologických výzkumech se pak jen zcela vzácně nachází jen na těchto výrobních lokalitách nebo v jejich bezprostředním okolí, kam se dostala vyhozením po skončení své pracovní funkce, např. po poškození nebo opotřebování. Naopak hotové kachle byly za účelem stavby kamen distribuovány hrnčířem do širokého okolí jeho působnosti, takže se nacházejí na velkém počtu nejrůznějších lokalit.

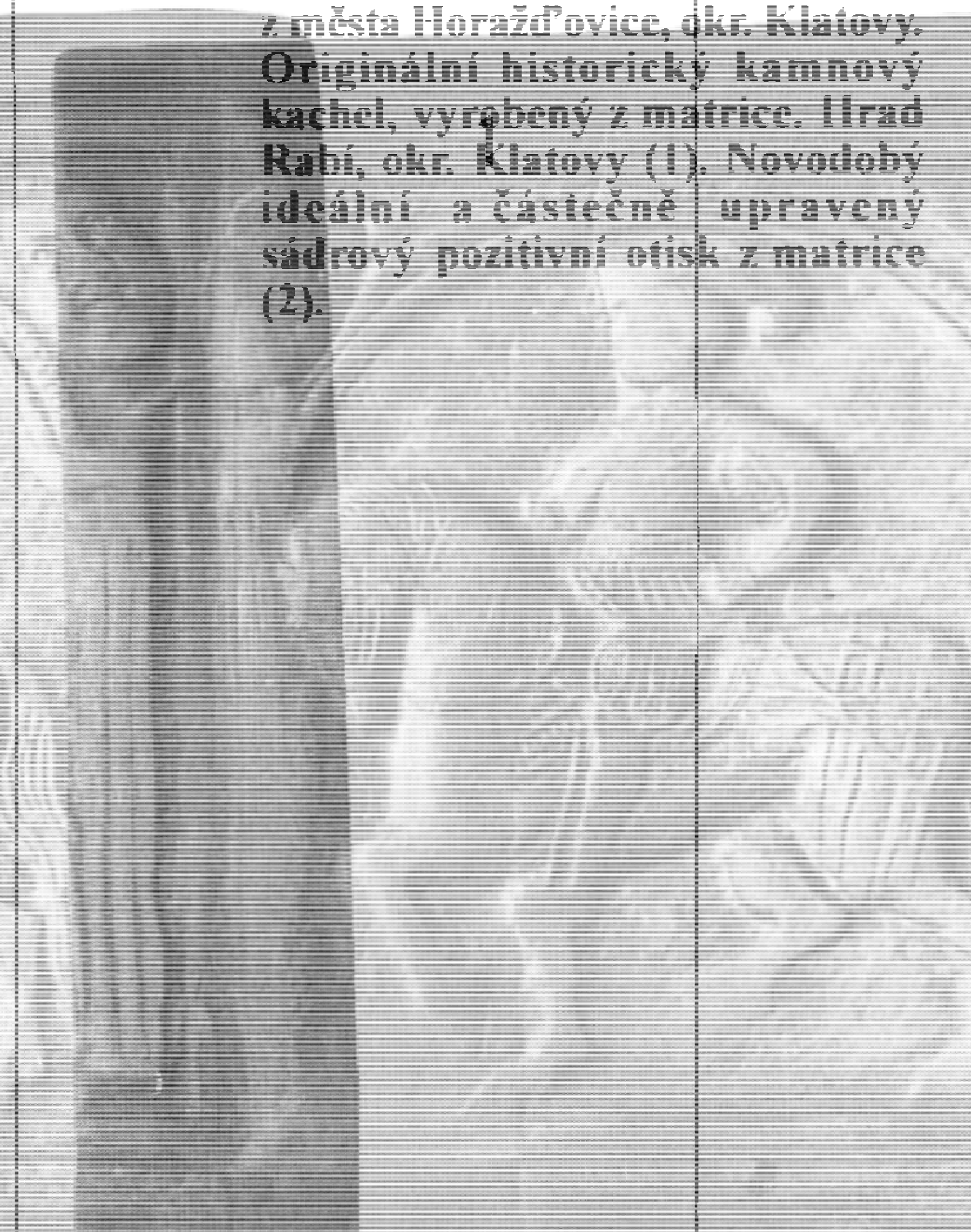
Navíc zmíněné nálezy matric představují ve své absolutní většině pouze jejich různé velké zlomky, které vesměs nedávají úplnou představu nejen o celkovém výtvarném charakteru reliéfní plochy, ale mnohdy ani o použitém technologickém výrobním postupu sa-

1. Kamnářská matrice z města
žďovice, okr. Klatovy. Přední ne-
ní reliéfní plocha (1), zadní plocha
rným systémem a rytým nápisem se
em hručiře a datací (2).

Obr.
llora
gativ
s opě
jmén

**Obr. 2. Kamnářská matrice
z města Horažďovice, okr. Klatovy.
Originální historický kamnový
kachel, vyrobený z matrice. Hrad
Rabí, okr. Klatovy (1). Novodobý
ideální a částečně upravený
sádrový pozitivní otisk z matrice
(2).**

Jak se nám podařilo zjistit ve více případech, byly podobné rámy zřejmě u kamnářských matric běžným doplňkem, jak ukazují některé další, avšak podstatně méně zachované artefakty, především renesančních kachlových matric (obr. 3:1–7). Pouze v ojedinělých případech mohl mít tento podpůrný systém poněkud jiné uspořádání, jak je tomu u pozdně renesanční matrice z Kutné Hory, kde obvyklý okrajový rám doplňuje systém prostředních stejně vysokých žeber, který tak zcela a zřejmě i lépe nahradil prostřední „knoflík“ (obr. 4:2).

Zadní plocha horažďovické matrice má tmavě černou barvu, je mírně lesklá a hlazená. Jsou na ní zřetelné stopy po hrnčířových prstech, které naznačují, že tento řemeslník vtlačoval při její výrobě hliněný plátek na nějakou pozitivní předlohu. Tato matrice tedy nevznikla jako v některých jiných případech prvotním vyhloubením negativního obrazu do hliněného plátku, ale naopak přitlačováním hliněné hmoty na již hotový pozitivní reliéf.

Velmi důležitou a v českých podmínkách zcela unikátní součástí matrice je nápis, vyrytý do její zadní plochy do prostoru mezi rám a prostřední „knoflík“. Je proveden nějakým ostrým špičatým předmětem v běžném „psacím“ písmu z raného novověku, které sděluje, že „Gosef Do/brze/deleg tuto wormu delal 1677“. Nápis má podstatně světlejší barvu než ostatní plocha. Svědčí to o tom, že nebyl do matrice vyryt v průběhu její vlastní výroby, ale až dodatečně do již dříve vypáleného výrobku tak, že hrot nástroje pronikl zadní černou plochou a bělavý nápis tak vlastně tvoří základní vypálenou hmotu artefaktu, která se tak objevila na povrchu.

Původ a datování horažďovické matrice

Přesné místo nálezu tohoto výrobku není známo, v dokumentaci horažďovického muzea je pouze poznamenáno, že ho předal muzeu neznámý dárc, a to již v r. 1935.

Pro místní původ z města Horažďovic však jednoznačně svědčí na ní uvedené jméno. Podepsaný Josef Dobředělej byl totiž významným členem zdejšího rozvětveného hrnčířského rodu, nesoucího toto poněkud neobvyklé, ale přesto krásné české jméno. Sám Josef Dobředělej, původně jeden z pěti synů zdejšího cechmistra hrnčířského cechu Jana Dobředěleje, byl podle zápisu v městské cechovní knize přijat do hrnčířského cechu v r. 1680 jako mladší mistr a o pět let později jako cechovní mistr (Smitka 1996), v následujících letech se pak stal sám cechmistrem.

Matrici tedy označil rytým nápisem ještě v době, kdy se učil hrnčířem a kdy se teprve připravoval na přijetí do cechu. Hypoteticky lze proto předpokládat, že tento artefakt mohl sloužit v procesu jeho přijímání do cechu jako tzv. „majstrštyk“, kterým musel dokladovat svoje řemeslnické schopnosti. Datum, vyryté na zadní ploše matrice však jednoznačně nedokládá, že by byl tento artefakt vyroben právě v tomto roce. Naopak stylová analýza reliéfu spíše naznačuje, že se jedná o výrobek podstatně staršího původu. Svědčí o tom především jednoduše ztvárněná renesanční arkáda, která byla používána jako obecný doplňující výzdobný prvek již od 1. poloviny 16. století, a to nejen na renesančních kachlích, ale ve výtvarném umění vůbec, mj. v knižních ilustracích atd. Také celkové oblečení muže s bohatě nabíranými rukávy, zdobeným živůtkem a plochou čapkou s péřovou ozdobou patří zřetelně ještě do vrcholné renesančního období. Totéž platí o způsobu strojení koně.

Jen rohové ozdoby v podobě velkých lidských hlav mají spíše o něco pozdější, snad až raně barokní charakter. Jejich málo organické začlenění do rohových partií reliéfu snad může naznačovat, že sem byly přikomponovány později.

Celkový renesanční charakter ikonografického zpracování matrice ukazuje na to, že byla připravena nejspíše v době okolo poloviny 16. století, tedy o více než 120 let dříve, než uvádí zmíněný nápis. Jeho dodatečné vyrytí do již vypálené plochy tuto domněnku jen potvrzuje. Lze také vyslovit pochybnosti o tom, že by hrnčířský uředník byl schopen tři roky před svým vyučením vytvořit tak poměrně technicky náročný výrobek s rozsáhlou a výtvarně poměrně složitou negativní plochou s lidským a zvířecím figurálním motivem. Výše zmíněné stopy po tlačení zadní plochy matrice na pozitivní reliéf ukazují, že ji Josef Dobředělej ani nevyráběl běžnou ryteckou technikou, ale prostě ji okopíroval z nějakého

funě ení myslí, a pší pád mē psach z hrozredie i
nčířské roqředků, pocházejících z hr
někvilyt datsíchá pōznj mē připojāt
tě protize fotetačej. Nápis k se p ne p věd í
je výpověď o šov a n ě české h p o l e d ě m o s t i
o e k v o l n ě k í c h e j m ě s t ě s a t ě k ý v a n ě r ě š í
osti mladého kněžíem stupni gramotno
edky vývaz, žto po n ě ž s l o v e s a v e r o n a t ě d
třetí do b o n k a p o j m o u d ě j n ý v ý k a z i s a
d m ě l ý i a (d i e d ě o s t ě) c a s t o m ě o z c ě l a r o j ě

ířské terminologii. Již na
starším pozdně gotickém
ocházejícím z nedalekého
abí a datovaném do doby
1460 (Durdík–Holeček
vádí jeho výrobce na relié-
ě známého protipapežské-
u, že „tuto wormu dielal ku-

K uvedenému roku 1677 je
vést, že v některých starších
n, zmiňujících se okrajově
d'ovické matrici (Scheufler
ansfeld 1976) je toto datum
továno jako rok 1611. Po-
sme několik našich odbor-
leografů o příslušné vyjád-
dvž se vyskytly ojedinělé

ké hrnč
mnohem
kachli, p
hradu R
okolo r
1976) uv
fu krom
ho nápis
bice“.

– K
nutno uv
článcích
o horažc
1975, La
interpre
žádali js
níkŮ-pa
ření. I k

vená z nové kopie matrice, vyrobené v r. 1997 akad. sochařem a rytcem M. Vitanovským podle originálního artefaktu. V tomto případě, sloužícím pro studijní účely, byly určitým způsobem doplněny a upraveny určité detaily reliéfu, které nebyly na originálu zcela zřetelné, nebo byly poškozeny (obr. 2:2).

Závěrečné hodnocení

Horažďovická matrice pro výrobu čelní kachlové stěny představuje zcela unikátní výrobek, který nemá obdobu ani v českém, ani v celoevropském kontextu. Její jedinečnost spočívá v tom, že se zachovala prakticky v úplné podobě, co je u tohoto typu hrnčířského výrobku velmi vzácné. Umožňuje to jak podrobné prostudování jejího reliéfního obrazu, tak i posouzení všech okolností, dokladujících její celkovou morfologii a technologicko-výrobní postup jejího vzniku.

Za zcela mimořádné je rovněž možno považovat její signování úplným jménem hrnčíře s příslušnou datací. Podle těchto konkrétních údajů bylo potom možno nalézt v místních historických písemných pramenech nejen zajímavé údaje o tomto řemeslníkovi, ale i sestavit úplnou posloupnost jeho hrnčířského rodu v rozmezí více než 200 roků. Tím se tento jinak „mrtvý“ keramický výrobek určitým způsobem „polidšťuje“, protože je možno ho dát do přímé souvislosti s konkrétním, tehdy žijícím člověkem. Je to také v pořadí již třetí případ, kdy bylo možno na základě studia historických písemných pramenů dát do přímé souvislosti muzejní sbírkový fond s konkrétním řemeslníkem (viz také Žegklitz 1987 a Frolík–Hazlbauer–Rückerová 1995).

Popsaná zajímavá časová disproporce mezi výtvarným charakterem reliéfní plochy a datem „výroby“, uvedeným na zadní ploše matrice, také upozorňuje badatele, pracující v této oblasti na problémy, spojené s datováním podobných artefaktů. Jak již bylo prokázáno v některých dřívějších případech (viz např. Hazlbauer 1990), určování stáří historických kamnářských výrobků pouze na základě stylové analýzy reliéfního obrazu může vést k případným omylům. Podobný závěr platí i pro tento případ. Pokud by se totiž vycházelo jen ze zcela nepochybného renesančního charakteru reliéfu bez posouzení rytého nápisu, muselo by být datování skutečného použití matrice kladeno do doby okolo poloviny 16. století a ne do doby přibližně o 120 let mladší.

Literatura a prameny

- ADÁMEK, J., 1996: Grafologický posudek nápisu na zadní ploše horažďovické matrice. Osobní písemné sdělení, archiv autora.
- DURDÍK, T.–HOLEČEK, J., 1976: Signovaný kachel z hradu Rabí. AR XXVIII, 433–435.
- FROLÍK, J.–HAZLBAUER, Z.–RÜCKEROVÁ, A., 1995: Chrudimský hrnčířský rod Medků a jeho kamnářské výrobky. AH 20, 523–538.
- HAZLBAUER, Z., 1986: Příspěvek k technologii výroby pozdně středověkých reliéfních kachlů. AH 11, 489–503.
- HAZLBAUER, Z., 1990: An interesting chamber-type stove tile with bas-relief decoration from the castle of Točnick. Stud. in postmed. archaeol. I, 203–210. Praha.
- HAZLBAUER, Z., 1993: Nová stálá expozice historických kamen a kachlů na hradě Rabí. Muz. a vlast. práce – ČSPS 31/101, 201–206.
- HAZLBAUER, Z., 1998: Krása středověkých kamen – odraz náboženských idejí v českém uměleckém řemesle. Praha.
- HAZLBAUER, Z.–ŠPAČEK, J., 1998: Metrická variabilita u pozdně gotického římsového kachle. AH 13, 561–573.
- KRAJÍC, R.–VOLF, P., 1997: Poznámky k technologii středověkých kachlů a stavbě historických kachlových kamen. In: Krajíc, R., 1997: Středověká kachlová kamna v Táboře, 177–188. Tábor.
- LANSFELD, H., 1976: Středověké a novověké kachle. Katalog výstavy ve Strážnici. Strážnice.
- MIKŠÍK, M.–HANYKÝŘ, V.–HAZLBAUER, Z., 1986: Studie podmínek výroby reliéfních ploch středověkých kachlů. AH 11, 505–513.
- PAŘÍK, V.–HAZLBAUER, Z., 1991: Technologie výroby gotických kachlů s prořezávanou čelní stěnou. AH 16, 293–304.
- SCHEUFLER, V., 1975: Novověké kachle. Muz. a vlast. práce XII, 133–148.

- SMETÁNKA, Z., 1968: Technologie výroby českých kachlů od počátku 14. století do počátku 16. století. PA LIX, 543–578.
- SMITKA, J., 1996: Údaje o hrnčíři Josefu Dobředěleji z Cechovní knihy horažďovického hrnčířského cechu z r. 1680. Osobní písemné sdělení. Archiv autora.
- VITANOVSKÝ, M.–HAZLBAUER, Z., 1995: Příspěvek k výrobě pozdně gotických kachlových matic (otázky výtvarné formy a technologie). AII 20, 539–550.
- ŽEGKLITZ, J., 1987: Pozdně gotické kachle se jmény hrnčířů. AR XXXIX, 655–671.

Zusammenfassung

Die signierte und datierte Kachelform des Horažďovicer Hafners Josef Dobředělej

Im Stadtmuseum der kleineren historischen Stadt Horažďovice in Südwestböhmen wird eine interessante Negativform für die Erzeugung von Reliefflächen der Ofenkacheln aufbewahrt. Ihre praktisch vollkommenen Negativfläche bildet einen Reiter in Renaissancebekleidung unter einer einfachen Arkade ab (Abb. 1:1). Die Hinterfläche saumt am Rande ein niedriger Rahmen und in der Mitte befindet sich eine unregelmäßig rundliche Stütze. Besonders interessant ist die weißliche in die schwarz gebrannte keramische Masse gestochene Inschrift, die mitteilt, daß „Gosef Do/brze/deleg tuto wormu delal 1677“ (Abb. 1:2).

Der Autor dieses Artikels konzentriert sich vor allem auf die Interpretation dieser Inschrift. In den historischen schriftlichen Quellen (die hiesigen Stadt- und Zunftbücher) wurde festgestellt, daß der genannte Handwerker aus der hiesigen bedeutsamen Hafnerfamilie stammte, die das Handwerk in der Stadt Horažďovice mehr als 200 Jahre lang trieb. Es wurde festgestellt, daß kurz nach dem erwähnten Jahre 1677 J. Dobředělej in die Hafnerzunft als jüngerer Meister angenommen wurde, und die Kachelform wahrscheinlich als ein der Belege seiner professionellen Geschicklichkeit dabei diente. Man diskutiert die Frage, warum das erwähnte Datum und der deutliche Renaissancecharakter des Reliefs zeitgemäß nicht übereinstimmen, das nach anderen böhmischen Analogien um 100 bis 120 Jahre älter ist. Die Fingerspuren des Hafners auf der Hinterfläche zeugen darüber hinaus davon, daß das Negativrelief durch das Abdrücken eines Positivs entstand, und daß J. Dobředělej zu diesem Zweck wahrscheinlich irgendeinen Gegenstand aus der Werkstatt seiner Vorfahren verwenden konnte.

Das hintere Stützsysteem verhinderte die Durchbrechung der Negativform beim Hineinpressen der Hafnererde während der Erzeugung der Reliefwand. Es handelte sich wahrscheinlich um die damals gewöhnliche Technologie, was auch viele ähnlich formierte Negativformen aus verschiedenen böhmischen Lokalitäten bestätigen (Abb. 3:1–7 und 4:2). Von der Tatsache, daß die Horažďovicer Negativform wirklich zur Erzeugung von Kacheln benutzt wurde, zeugt auch der Fund eines Artefaktes dieser Art in der nahen bedeutsamen mittelalterlichen Burg Rabí (Abb. 2:1).

Es ist auch interessant, daß die Inschrift tschechisch geschrieben ist, und zwar in der Zeit, als das gesellschaftliche Leben in unseren Ländern allgemein germanisiert wurde. Es zeugt davon, daß im Milieu der kleinen ländlichen Handwerkerschaft die aktive Funktion der tschechischen Sprache auch weiter erhalten blieb, und daß auch ein Hafnerlehrling in dieser Zeit wenigstens eine elementare Schulbildung hatte.

Der Artikel richtet die Aufmerksamkeit auch auf die Gefahr, daß beim Datieren der Hafnererzeugnisse nur auf Grund einer Stilanalyse der Reliefflächen zu einem Irrtum kommen kann.

Abbildungen:

1. Die Kachelform aus der Stadt Horažďovice, Bez. Klatovy. Die vordere negative Relieffläche (1), die Hinterfläche mit dem Stützsysteem und mit der gestochenen Inschrift – Name des Hafners und Datierung (2).
2. Die Kachelform aus der Stadt Horažďovice, Bez. Klatovy. Die originale historische Ofenkachel, die aus der Negativform hergestellt wurde. Burg Rabí, Bez. Klatovy (1). Der neuzeitige ideale zum Teil bearbeitete positive Gipsabdruck aus dem Kachelmodell (2).
3. Verschiedene Stützsysteem auf den Ofenkachelformen im Renaissancestil aus verschiedenen böhmischen Lokalitäten. Bělá pod Bezdězem, Bez. Mladá Boleslav (1), Pilsen-Stadt? (2), Nové Strašceci, Bez. Rakovník (3,6,7), Rakovník-Stadt (4), Netolice (5).
4. Der rezente unvollkommene positive Abdruck der Horažďovicer Negativform, der im Stadtmuseum in Horažďovice aufbewahrt ist, auf dem die Randleiste falsch formiert ist (1). Ein mehr komplizierte Stützsysteem auf der Hinterfläche einer Spärenaissancenegativform aus Kutná Hora (2).